

*До разової спеціалізованої вченої ради,
утвореної на підставі рішення Вченої ради
Національної академії внутрішніх справ
від 31 березня 2026 року
03035 м. Київ, ДСП, пл. Солом'янська*

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Жердевої Олени Олександрівни
«Розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та
цивільним населенням», подану на здобуття ступеня доктора філософії
в галузі знань 08 «Право»
за спеціальністю 081 «Право»

Відгук підготовлено за результатами вивчення тексту рукопису Олени Олександрівни Жердевої та опублікованих за темою дисертації наукових праць. Загальний обсяг дисертації становить 240 сторінок, з них основного тексту – 189 сторінок.

Актуальність обраної теми дисертації та її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, грантами. Конституцією України визначено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, що наочно свідчить про утвердження пріоритетності захисту прав, свобод і законних інтересів людини. Зважаючи на важливість такого напрямку діяльності держави, повне та швидке розслідування кримінальних правопорушень є першочерговим і водночас складним завданням для правоохоронних органів. Означене, з огляду на збройну агресію російської федерації проти України, набуває важливого значення. Не є винятком і розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням, відповідальність за яке передбачено ст. 438 Кримінального кодексу України, адже воно супроводжується низкою труднощів, характерних для процесу доказування воєнних злочинів загалом. Саме на це доволі слушно звертає увагу здобувачка (с. 16 дисертації), наголошуючи на актуальності обраної нею теми дисертаційного дослідження. Дійсно, доказування посідає

центральне місце у кримінальній процесуальній діяльності, є її ядром, тому й не дарма з ґносеологічної точки зору розслідування кримінальних правопорушень розглядається як процес пізнання кримінальної події, який має ретроспективний характер (тобто спрямований на пізнання події, що мала місце в минулому) та здійснюється у формі доказування. Проте пізнавальна діяльність слідчого, прокурора у процесі розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням концептуально відрізняється як своєю складністю (ведення активних бойових дій, тимчасова окупація території тощо), так і відсутністю у правоохоронних органів досвіду розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 Кримінального кодексу України.

Останнім часом вказана тематика все частіше перебуває в полі зору правників і стає предметом дискусії, однак вона так і не знайшла свого належного опрацювання на дисертаційному рівні, що, звісно, не дозволяє сформулювати уявлення про її криміналістичні та процесуальні аспекти. І навіть сьогодні, попри намагання окремих науковців осмислити цю проблематику, низка питань залишається об'єктом наукового пошуку, що підтверджує актуальність і важливість проведеного О. О. Жердевою дослідження, яке має не лише важливе теоретичне значення, а й практичну спрямованість.

Сформульована здобувачкою мета дослідження полягає в розробленні теоретичних засад і криміналістичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення методики досудового розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням (с. 18 дисертації). Для досягнення вказаної мети було визначено дев'ять завдань, які безпосередньо корелюються з підрозділами, висновками до розділів та загальними висновками дисертації.

Об'єкт і предмет дослідження визначені правильно, що відповідає вимогам до такого виду наукових праць.

Тема дисертації ґрунтується на Плані дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки, затвердженому

розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 червня 2021 року № 756-р; Національній стратегії у сфері прав людини, затвердженій Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021; Цілях сталого розвитку України на період до 2030 року, затверджених Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019; Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021–2025 роки, затвердженій постановою Загальних зборів НАПрН України від 26 березня 2021 року № 12-21, та відповідає Тематиці наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки, затвердженій наказом МВС України від 11 червня 2020 року № 454/2020).

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, забезпечено таким.

По-перше, структурою роботи, яка загалом відповідає визначеній меті дослідження, що дозволило здобувачці послідовно розглянути сформульовані завдання. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

Як засвідчило вивчення загальних висновків, що завершують основний текст дисертації, у них здобувачка підсумовує отримані результати та формулює ключові тези у вигляді пропозицій (с. 195–204 дисертації).

Додатки містять: список опублікованих праць за темою дисертації та відомості про апробацію її результатів; акт упровадження результатів дисертаційного дослідження у практичну діяльність Головного слідчого управління Національної поліції України; анкету та узагальнені відомості за результатами опитування.

По-друге, опрацюванням здобувачкою доволі значної джерельної бази, яка налічує 201 найменування, що свідчить про вдало підібраний теоретико-методологічний матеріал, а отже, про достатній рівень достовірності викладених наукових положень і висновків. Варто зауважити, що під час аналізу наукової літератури у своїх міркуваннях здобувачка коректно вступає в полеміку з дискусійних питань, що стосуються предмета дослідження.

У роботі використано матеріали судової практики. Імпонує й той факт, що авторкою проведено опитування 159 респондентів, зокрема 92 слідчих і 67 працівників оперативних підрозділів Національної поліції України та Служби безпеки України та узагальнено його результати (додатки В, Г).

По-третє, обраною методологією дослідження, яка ґрунтується на використанні загальнонаукових і спеціальних методів, що надало змогу проаналізувати й науково обґрунтувати визначену проблему в різних аспектах. Застосовані методи були обрані з урахуванням предмета, мети і завдань дисертаційного дослідження.

Зазначене дозволяє висувати, що отримані результати є достовірними, повними та аргументованими.

Наукова новизна отриманих результатів. Оцінюючи новизну отриманих результатів, слід зауважити, що в межах наукового пошуку дисертанткою

вперше:

– з метою нормативного закріплення особливостей доказування у кримінальних провадженнях про воєнні злочини, зокрема жорстоке поводження з військовополоненими та цивільним населенням, а також для забезпечення належності й допустимості відповідних доказів здобувачкою запропоновано внести такі зміни до Кримінального процесуального кодексу України:

1) доповнити ст. 91 Кодексу положеннями, якими передбачити спеціальні обставини, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів, а саме: факт існування міжнародного або неміжнародного збройного конфлікту; захищений статус потерпілих осіб (військовополонені, цивільне населення); зв'язок протиправних дій зі збройним конфліктом; системний або поширений характер жорстокого поводження; підпорядкованість підозрюваних військовому або окупаційному командуванню;

2) доповнити Кодекс новою ст. 65¹, якою визначити особливий процесуальний статус підозрюваного, що має статус військовополоненого, з огляду на положення міжнародного гуманітарного права та Женевських

конвенцій. Запровадження цієї норми має на меті забезпечити чітку регламентацію процесуальних гарантій такої особи, заборону будь-яких форм примусу або нелюдського поводження, а також визначити обов'язкові умови проведення слідчих (розшукових) дій за її участю, що сприятиме допустимості отриманих доказів у національному та міжнародному кримінальному провадженні;

3) внести зміни до ст. 99 Кодексу, передбачивши можливість використання цифрових матеріалів та аналітичних продуктів як документів, отриманих від міжнародних організацій, іноземних правоохоронних органів, спеціалізованих міжнародних місій і з відкритих джерел (OSINT), за умови підтвердження їх походження, цілісності, автентичності та можливості процесуальної перевірки;

– обґрунтовано концепцію «розширеного предмета доказування» у кримінальних провадженнях про жорстоке поводження з військовополоненими та цивільним населенням, відповідно до якої зі встановленням фактичних обставин конкретного епізоду злочину самостійного доказового значення набувають: контекст збройного конфлікту, захищений статус потерпілих осіб, системний або поширений характер насильства, функціонування командної вертикалі та зв'язок дій виконавців з воєнною або окупаційною політикою держави-агресора, що дає змогу відмежувати воєнні злочини від загальнокримінальних правопорушень і забезпечити чітку кримінально-правову кваліфікацію;

– сформульовано криміналістично обґрунтований підхід до використання цифрових матеріалів з відкритих джерел (OSINT), матеріалів міжнародного документування й аналітичних продуктів у доказуванні воєнних злочинів, згідно з яким такі дані розглядають не як самостійні процесуальні докази, а як похідні джерела доказової інформації, що набувають доказового значення лише у взаємозв'язку з традиційними слідчими (розшуковими) діями, експертними дослідженнями та показаннями учасників кримінального провадження за умови забезпечення їхньої автентичності і процесуальної відтворюваності.

На позитивну оцінку також заслуговує спроба вдосконалити наявні теоретичні положення (с. 22–23 дисертації), а саме:

– наукові підходи до визначення належності доказів у справах про жорстоке поводження з військовополоненими та цивільним населенням, які доповнено положенням про багаторівневий характер релевантності доказової інформації, що охоплює такі рівні, як: фактичний (зв'язок доказу з конкретним епізодом насильства), контекстуальний (зв'язок зі збройним конфліктом, захищеним статусом потерпілих, системністю діянь) і структурний (зв'язок з командною ієрархією, політикою або практикою держави-агресора);

– наукові положення щодо тактики допиту потерпілих, свідків і військовополонених у кримінальних провадженнях про жорстоке поводження шляхом уточнення особливостей підготовки, проведення та фіксації допиту в умовах збройного конфлікту з огляду на підвищену психологічну вразливість допитуваних осіб, ризики повторної травматизації, специфіку їхнього процесуального статусу й потребу в поєднанні доказових і гуманітарних завдань допиту, що сприяє підвищенню повноти та достовірності отриманих показань;

– наукові положення щодо проведення огляду місця події та інших об'єктів у кримінальних провадженнях про воєнні злочини шляхом обґрунтування потреби в адаптації традиційної тактики огляду до умов деокупованих територій, масових руйнувань і небезпеки повторних уражень з урахуванням значних за площею слідових картин, багатоепізодності подій, участі різних суб'єктів і використання спеціальних знань, що забезпечує збереження слідової інформації та її подальшу процесуальну придатність.

Крім того, у роботі *набули розвитку*:

– наукові підходи до використання міжнародних стандартів і практик у розслідуванні воєнних злочинів, зокрема положень міжнародного гуманітарного права, практики міжнародних судових інституцій та діяльності міжнародних місій з документування як методологічних орієнтирів для формування криміналістичної методики розслідування жорстокого поводження з

військовополоненими та цивільним населенням зі збереженням пріоритету національного кримінального процесуального законодавства;

– налями подальших наукових досліджень, які спрямовані на розроблення цілісної криміналістичної концепції документування та доказування воєнних злочинів, що передбачає інтеграцію слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, спеціальних знань, міжнародного співробітництва й використання цифрових та аналітичних матеріалів в єдиній логіці доказування масових, системних і поширених порушень міжнародного гуманітарного права.

Наведені наукові положення не є вичерпними, адже дисертація містить й інші цікаві та аргументовані висновки, пропозиції й рекомендації, які здебільшого є обґрунтованими, мають системний, комплексний характер і містять наукову новизну.

З урахуванням викладеного можна стверджувати, що в дисертаційному дослідженні Олени Олександрівни Жердевої наявні елементи наукової новизни, що є характерним для рівня роботи на здобуття ступеня «доктор філософії» за спеціальністю 081 «Право».

Практичне значення отриманих результатів. Сформульовані в дослідженні теоретичні положення, пропозиції та рекомендації можуть бути використані в:

а) нормотворчому процесі – для вдосконалення нормативно-правових актів і законопроектів, що перебувають на розгляді у Верховній Раді України, щодо кримінально-правового й кримінального процесуального забезпечення розслідування воєнних злочинів, зокрема жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням, у частині визначення особливостей доказування та процесуальної фіксації таких діянь;

б) практичній діяльності – у процесі досудового розслідування, взаємодії слідчого з іншими суб'єктами, проведення слідчих (розшукових) дій і використання спеціальних знань під час документування та розслідування

воєнних злочинів (акт впровадження Головного слідчого управління Національної поліції України від 7 лютого 2025 року № 20697-2025);

в) науковій діяльності – для формування та розвитку теоретико-методологічних засад криміналістичного забезпечення розслідування воєнних злочинів, а також для подальших міждисциплінарних досліджень у сфері міжнародного гуманітарного права, кримінального процесу та криміналістики;

г) освітньому процесі – під час викладання дисциплін кримінально-правового й криміналістичного спрямування у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання та юридичного спрямування.

Повнота викладу основних результатів дисертації. Наукові положення та висновки, сформульовані за результатами проведеного дослідження, опубліковані у 4 наукових статтях у виданнях, які входять до Переліку наукових фахових видань України, а також у 7 тезах доповідей на науково-практичних конференціях, таких як: «Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі» (м. Київ, 7–8 грудня 2023 року), «Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти» (м. Дніпро, 15 березня 2024 року), «Актуальні питання забезпечення діяльності органів і підрозділів системи МВС технічними засобами в умовах воєнного стану» (м. Київ, 25 квітня 2024 року), «Протидія геноциду українського народу» (м. Київ, 8 травня 2024 року), «Національні та міжнародні механізми захисту прав людини» (м. Кам'янець-Подільський, 25 червня 2024 року), «Актуальні питання криміналістики та судової експертизи в умовах воєнного стану» (м. Київ, 3 липня 2024 року), «Протидія організований злочинності і корупції в умовах збройного конфлікту: досвід та перспективи» (м. Кропивницький, 4 жовтня 2024 року).

Текстових запозичень без посилання на джерела та інших порушень академічної доброчесності офіційним опонентом не виявлено.

Зауваження та/або дискусійні питання щодо положень дисертації. Позитивно оцінюючи представлену наукову працю, необхідно акцентувати

увагу на деяких положеннях, які, на погляд офіційного опонента, мають дещо дискусійний характер та щодо яких можна висловити певні зауваження.

1. Одне зі сформульованих завдань дослідження (с. 18 дисертації), яке впливає зі змісту підрозділу 2.1 роботи, визначено здобувачкою як «окреслити обставини, що потребують встановлення, слідчі ситуації, версії та алгоритми дій слідчого на початковому етапі розслідування». Водночас у ч. 1 ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України законодавцем визначений саме перелік обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, а не просто їх встановленню. Зокрема, доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. У цьому контексті під час публічного захисту здобувачці доцільно висловити власну позицію щодо співвідношення понять «обставини, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні» та «обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні», зокрема їх синонімічного розуміння або ж ширшого розуміння одного з них.

2. Серед методів, які були використані здобувачкою у процесі дослідження, виокремлений догматичний метод і метод аналізу визначень, які дали змогу уточнити та поглибити понятійно-категоріальний апарат дослідження, зокрема й зміст категорії «контекстуальний елемент воєнного злочину» (с. 19 дисертації), що в ракурсі тематики дисертації має важливе значення. Водночас офіційним опонентом в дисертації не знайдено авторського визначення цього поняття. У зв'язку з цим під час захисту здобувачці варто висловити власну точку зору щодо розуміння поняття «контекстуальний елемент воєнного злочину».

3. Здобувачка пропонує доповнити Кримінальний процесуальний кодекс України новою ст. 65¹, якою визначити особливий процесуальний статус підозрюваного, що має статус військовополоненого, з огляду на положення міжнародного гуманітарного права та Женевських конвенцій. Намагання авторки запропонувати власне бачення на можливе заповнення тієї чи іншої прогалини в законодавстві заслуговує на схвальну оцінку. Однак, на думку

офіційного опонента, висловлена авторська позиція потребує свого уточнення. Доцільність пропонованого нововведення обґрунтовується тим, що метою є «забезпечення чіткої регламентації процесуальних гарантій такої особи, заборону будь-яких форм примусу чи нелюдського поводження, а також визначення обов'язкових умов проведення слідчих (розшукових) дій за її участю, що сприятиме допустимості отриманих доказів у національному та міжнародному кримінальному провадженні». Водночас системний аналіз засад кримінального провадження, як-от: верховенство права (ст. 9 КПК України), повага до людської гідності (ст. 11 КПК України), презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини (ст. 17 КПК України) тощо, свідчить про те, що незалежно від приналежності особи, зокрема й підозрюваного, до професії, переконань або будь-яких інших ознак забороняється її катування, жорстке, нелюдське або таке, що принижує її гідність, поводження, примушення до дій, що принижують її гідність. Кожна особа має право усіма засобами, що не заборонені законом, захищати себе, свою людську гідність, права, свободи та інтереси. Ба більше, сторони кримінального провадження є вільними у використанні своїх прав у межах та у спосіб, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України.

4. Здобувачка пропонує внести зміни до ст. 99 Кримінального процесуального кодексу України, зокрема, передбачити можливість використання цифрових матеріалів та аналітичних продуктів як документів. У цьому контексті під час публічного захисту авторці, по-перше, варто надати власне бачення розуміння дефініцій «цифрові матеріали» та «аналітичний продукт»; по-друге, висловити власну позицію щодо доцільності або недоцільності законодавчого закріплення цих термінів у ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України; по-третє, детальніше роз'яснити, чому такі дані розглядають не як самостійні процесуальні докази, а як похідні джерела доказової інформації.

Також потребує додаткового роз'яснення розуміння поняття «матеріали міжнародного документування».

Висловлені зауваження й побажання є особистими міркування офіційного опонента, тому не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації О. О. Жердевої, оскільки здебільшого мають дискусійний характер, а здійснений науковий пошук заслуговує на підтримку.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК

Дисертаційне дослідження Олени Олександрівни Жердевої «Розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням» є завершеною кваліфікаційною науковою працею, яка містить нові науково обґрунтовані положення, що мають істотне значення для правничої науки, адже вирішено конкретне наукове завдання: сформульовано науково обґрунтовані положення та висновки, які є важливими для підвищення ефективності розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням. За результатами проведеного дослідження сформульовано авторські пропозиції з удосконалення кримінального процесуального законодавства України та практики його застосування.

Рецензована робота виконана українською мовою, стиль викладу матеріалу – науковий, а загальний характер змістовного наповнення засвідчує її відповідність спеціальності 081 «Право», вимогам пунктів 6, 7, 8 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її авторка – Олена Олександрівна Жердева – за результатами публічного захисту заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

кандидат юридичних наук, доцент,
начальник відділу організації наукової діяльності
Харківського національного університету
внутрішніх справ

Сергій АБЛАМСЬКИЙ